

Բ Ա Ձ Մ Ա Վ Է Պ

Հ Ա Ն Դ Ի Ս Ա Ր Ա Ն

ՀԱՏՈՐ ԽԴ. ՊՐԱԿ Դ.

1886

ՀՈԿՏ. ՆՈՅԵՄԲ. ԴԵԿՏ.

ՀԱՆԴԻՍ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

Հ Ի Ն Ա Ր Ձ Ա Ն Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ե Մ Ի

ին ֆերսոնէս քաղաքի (Տարբոյ) արձանագործի մի՝ ի պատիւ եկեղեցւորականութիւնն Գիւրիս Միհրդատայ Եւպատորի, վասն նուաճելոյ գլխիմ և ազատելոյ զֆերսոնացիս՝ ի գառն լծոյ գերութեան ազգին Սկիւթացոց։ Սյս վերնագրով կը սկսի Օտեսսայի հնախոյզ ընկերութեան յիշատակարանաց ժԲ հատորը, որ տպագրուած է 1881ին։ Սեւաստոպոլ քաղաքին մօտերը, նախաքրիստոսեան հին ֆերսոնէս քաղաքին տեղը, որ մինչև ի 1877 հողի տակ ծածկուած էր, վերոյիշեալ ընկերութեան խնամքը, դարաւոր հողը և փոշին մէկդի առնելով շատ հնութիւն Պրաք Դ.

յերեան եկան. այլ 1878ին գտնուած արձանագրութիւնն՝ լիապէս վարձատրեց հնախուզից աշխատութիւնը։ Կրկին մասամբ յարգի և պատուական է այն. մին՝ զի Մեծին Միհրդատայ պատերազմաց ժամանակագրութեան մասին որոշ տեղեկութիւնք կ'ընծայէ. երկրորդ՝ Ղրիմու հին քաղաքաց և բերդորէից մասին՝ այլ և այլ կարծիք կը պարզին. այն արձանագրութիւնս՝ լաւ կիւթացոց աշխարհը ոչ ի հեռաւոր հիւսիսի կը գնէ, այլ ի կեդրոնի Տարական թերակղզւոյն. որով հին պատմագրաց միջին կարծուած տեղուանք կը պարզին։ Հայկական հայեացքով ևս նշանաւոր է արձանագրութիւնս. որ թէ պէտ է ոչ բուն Հայաստանի պատմութիւնը կը լուսաբանէ և ոչ Հայոց քաղաքործութիւնք, սակայն այն քաջն որոյ պատերազմունքը եւ յաղթութիւնքը կ'արձանագրէ, մերձաւոր և ազգակից

եղած է Հայաստանի, փետայանալով մերս քաջին Տիգրանայ¹, և նորա քոյրը իրեն թագակից ունենալով (ըստ այլոց, իւրդուստրը Տիգրանայ հարանաջնելով) սիրած է Գրիստոսն 111 կամ 112 տարի առաջ, առաջին անգամ՝ Տաւրիոյ կղզւոյն, ինչպէս որ կ'աւանդէ մեզ արձանագրութիւնս:

Յոյն լեզուով գրեալ է արձանագրութիւնս՝ մարմարին մի մեղր երկայնութեամբ քարի վրայ փորագրուած, երկու սիւնակ բաժնուած, իւրաքանչիւր սիւնակին մէջ քսանութական տող. քարին ստուարութիւնը $\frac{3}{10}$ մեղրի: Այս քարը ժամանակաւ պղնձածոյլ արձանի ոտից պատուանդան եղած է, ուր կ'երևան զարդ հետքերը կամ ոտից տեղերը: Քարս երկու կտոր բաժնուած գտնուեցաւ. որ անշուշտ ժամանակ վրայ անցնելով, իբրեւ նիւթ շինուածոյ գործածուած է. այդ պատճառաւ ևս սկզբան և վերջի քանի մի բառք կը պակասին, նոյնպէս և վերէն շատ տառեր մոշուած աւրուած են. բայց և այնպէս քաջ հելլենագէտք կարդացին և ծանօթացուցին եւրոպայի՝ այս հնաւանդ յիշատակարանը և բնդունեցան մեծամեծ շնորհակալութիւնք: Մեք կը թարգմանեմք զգուշութեամբ բազմահմուտ վ. իւր գեղի ուսուցչի ռուս թարգմանութեան վրայէն, համառօտելով քանի մի ծանօթութիւնք նոյն հեղինակին: Աւելի ճշտութեան համար ընտրեցինք զբարառ լեզուն:

« Բանդի Դիոփանդոս, որդի Ասկլապիոդորի 'ի Սինոբայ², բարեկամ և բարերար, զոր համարեաք միամտութեամբ լինել առ մեզ, ոչ նըւազ յայլմէ ումեքէ եղև պատճառ բարեաց վասն ամենեցուն մեզ, 'ի կողմանէ և արքային Միհրդատայ եւ պատորի, միտելով զորքայ 'ի գեղեցկագոյն և 'ի

փառաւորագոյն գործս: Նա կոչեցեալ յարքայէ և ստանձնեալ պատերազմել ընդ Սկիւթացիս, եկն 'ի մեր քաղաք, և աստի ամենայն զօրք իւրովք էանց քալապէս ընդ ծով և յորժամ՝ Պալակ թագաւորն Սկիւթացւոց՝ յարձակեցաւ յեղակարծ զօրու ծանուկ վերայ նորա, նա մարտ եղեալ ընդ նմա խորտակեաց զՍկիւթացիս, որք ցայն վայր անյաղ թելիս համարեալ էին. որով Միհրդատ եւ պատոր արքայ, նախ քան վամենայն ոք՝ կանդենաց զյաղթանակ մարտին ընդդէմ նոցա: Եւ տայ նուաճեալ զլըրջակայ Տաւրիացիս³, հիմն արկ անդաւոր քաղաքի. յուեալ 'ի չրկակայս վասիորի, և 'ի սուղ ժամանակի 'ի գլուխ տարեալ բազում գործս նշանաւորս, դարձաւ այսրէն. և առեալ ընդ իւր զերիտասարդ քաղաքացիս (Քերսոնացիս) խաղաց 'ի խորս Սկիւթիոյ, և տիրեալ երկուց արքունական ամրոցաց Խալայի և Նէապոլի⁴, որք եղեն նմա ընդ լծով, նուաճեաց գրեթէ և զհամբրէն Սկիւթացիս ընդ իշխանութեամբ Միհրդատայ եւ պատոր արքայի: Վասն այսորիկ ազգս մեր, ազատացեալ յայնմ ժամանակէ 'ի բռանց Բարբարոսաց, 'ի շնորհակալութիւն՝ պատուեաց զնա պարտաւարացմաւ յարգանքս:

Սակայն Սկիւթացիք զբնածին ուխտադրժութիւն իւրեանց այնու յայտարարին, զի գլուխ ամբառնալով՝ 'ի բաց վտարանջեցին յարքայէ, և զայլ կերպարանս ետուն գործոցն. վասն այնրը պատճառի՝ և 'ի իոփանդոս, ընդ արքունական զօրուն Միհրդատայ եւ պատորի, խառնելով և գնախամեծարս 'ի մեր քաղաքէ, 'ի ձմեռնացեալ ժամանակի, դիմեաց 'ի վերայ նախասացեալ Սկիւթական ամրոցաց. այլ արգելեալ 'ի դժնդակութենէ օդոց, դարձան 'ի ծովափնեայ տեղիս: Տիրեաց հիրկի-

¹ Խորենացի. Մկիակ պատմութիւն. Գլ. 37:

² Մայրաքաղաք Միհրդատայ եւ պատորի 'ի Պափլագոնացոց աշխարհին, Արիմու ակրեւէն առաջ, ուր ունէր մեծաշէն ապարանք:

³ Արիմու լեռնայինները, որք յայլոց կոչուած են Տաւրո-Սկիւթացի կամ Սկիւթացիք Տաւ-

րիոյ, և նոցա թագաւորն՝ Սկիւթացւոց արքայ:

⁴ Երկու Սկիւթացի հին քերդեր Քերսոնիսէ դէպ 'ի Սիւմֆերոպոլ շախպարահի վրայ. վերջինը շատ մօտ եղած է Սիւմֆերոպոլի Սալբըր գետոյն մի թումարին վրայ շինուած:

նիտայ¹ և բերդորէիցն, և դիմեաց
պաշարել զքնակիրս Գալուս-լիմէնի. և
ընդ այն զմտաւ ածեալ թէ յարմա-
րագոյն է ժամանակն ընդ ծով գնա-
լոյ, ժողովեաց զամենայն զօրականն,
և ՚ի վերայ այնր՝ յինքն ձգեաց ևս և
զլոկ ինկսիլեանց², կուսական աստուա-
ծուհին ֆերսոնացւոց, որ յամենայն
ժամանակի պաշտպան էր նմա, յայս
նուազ. ևս գործակից գտաւ, նախա-
գուշակ լինելով յաջողութեանց մար-
տին սքանչելեօք ՚ի տաճարին. որով ա-
րիացեալ քաջացաւ զօրականն, և Դիո-
փանդոս իմաստութեամբ կարգաւո-
րեալ զնոսին, մեծամեծ յաղթութիւնք
կատարեցան ՚ի փառս Միհրդատայ Եւ-
պատորի, հուշակաւոր ընդ համօրէն
ժամանակս. զի ՚ի հետեակապօրացն
թշնամեաց ոչ որ կարաց ապրել, այլ
՚ի հնձելոց յոյժ սակաւք ումանք, Յետ
այսորիկ ոչ ժամավաճառ լինելով, ա-
ռեալ ընդ իւր (Դիոփանդոս) ՚ի քաղա-
քացեացս, ի բանալ զրանց գարնայնոյն,
խաղաց ՚ի վերայ ամրոցացն խովայի և
էջեապօլի և զթշնամին ՚ի փախուստ ճե-
պեցոյց. ընդ այն գիտացեալ եթէ մա-
զապուրծ Սկիւթայիք խորհուրդ ՚ի մէջ
առեալ խորհին զանձանց իւրեանց,
չու արարեալ անտի գնաց ՚ի սահմա-
նըս Վոսփորի, և անդ զամենայն ինչ
կարգաւորեալ վճարեաց վայելապէս
յօգուտ արքային Միհրդատայ Եւպա-
տորի, Յետ որոյ յորժամ Սկիւթացիք,
՚ի գլուխ իւրեանց ունելով զՍալմակ,
արարին յեղափոխութիւն ընտանի,
մատն եղեալ արքային Վոսփորի Պէրի-
սադայ, որ երբեմն զաստիարակ կացեալ
էր Սալմակայ, դարան նմա գործելով,
Դիոփանդոսի տեսեալ զյայտնի վասն-
զըն, եւ ՚ի նաւ զոր առաքեալ էին նմա
քաղաքացիքս (մեր), և հասեալ (՚ի ֆեր-
սոնէս) քաջալերեաց զքաղաքացիս:

Ունելով յօժարակամ գործակցու-

թիւն ՚ի կողմանէ Միհրդատայ Եւպա-
տորի, որ և առաքեացն զնա, եկեալ առ
մեզ ՚ի մուտս գարնան ցամաքային և
ծովային զօրու, և յաւելեալ յիւրոն
զքաջընտիրս ՚ի քաղաքացեաց մերոց,
յերիս յարաւանս որ աստի, տիրեաց
Թէոդոսիոյ և Պանտիկապէի³, պատու-
հասակոծ արար զհաւակս ապստամ-
բացն, և առեալ զՍալմակ, յոյր ձեռն
սպանեալ էր Պէրիսադ, առաքեաց ՚ի
գահ, — Եւ քանզի Դիոփանդոս՝ առ-
նելով այսպիսի գործս վասն Միհրդա-
տայ Եւպատոր արքայի, գործակից
գտաւ և օգտուէտ ֆերսոնացւոց, ցու-
ցանելով նուիրակացն առաքելոց յաղգէ
մերմէ՝ զյօժարակամ ձեռնտուութիւն,
արդ՝ որպէս զի յայտնի լիցի թէ ազգս
մեր հատուցանէ զպարտս շնորհակալու-
թեան առ բարերարս իւր, ծերակոյտն
և ժողովուրդն՝ սահմանեցին զնել ՚ի զը-
լուխ Դիոփանդոսի, որդւոյ Ասկլապիոդոր-
րի, պսակ ոսկի ՚ի պահու հանդիսաւոր
թափօրին, ՚ի տօնի Պարթենեայ, հուշա-
կելով ՚ի ձեռն վերակացուաց թէ Վզգս
վարձահատոյց լինի պսակաւ Դիոփան-
դոսի, որդւոյ Ասկլապիոդորի, որ ՚ի Սի-
նոքայ, վասն քաջագործութեանցն և
բարեկամութեան առ ազգս մեր. բաց
աստի՝ կանգնել նմա և արձան պղնձի,
զինավառեալ տարազու յակրոպօլին⁴,
մերձ առ բազինս կուսական աստուա-
ծուհւոյն և ֆերսոնիսեայ, Զճոյժ գոր-
ծոյս յանձն առնեմք պաշտօնէիցն ՚ի
ստորեւ նշանակելոց, պատուէր ՚ի վերայ
զնելով վաղվադակի ՚ի գլուխ տանել
զգործն ամենայն խնամով. զարձանա-
գրութիւնս զայս փորագրել ՚ի վերայ
պատուանդանի արձանին, և զարձալժն
՚ի ծախս տալ (հրամայեմք) գանձա-
պետաց տաճարական գումարին: Որո-
շեցաւ կարգադրութիւնս ՚ի ձեռն ծերա-
կուտին և ազգիս՝ յիննետառն ամանան
Դիոնիսեայ⁵, առ արխոնդ արքայիւ

1 Հին բերդաքաղաքներ Սև ծովուն ափանց վրայ, ընդ մէջ Սպաստորիայ և Սևաստոպօլի:

2 Հին ժողովուրդ մի, Թերակղզիէն դուրս, Դոն գետին եզրեաց վրայ:

3 Քաղաք է բազմաց առ հինս. այժմ Կերշ

կը կոչուի, կամ Կերշ ընդ մէջ Ազաի և Սև ծովուց:

4 Միջնաբերդ կամ բարձրբերդ:

5 Ըստ Բիւթանական տուժարի, որ կը հա- մապատասխանէ 12 յանուարի նորոյ տուժարին:

Պգեղեաւ, որդւոյ Ա... որիննա, առ նա,
խազահաւթեամբ ծերակուտին Մինիո-
սի, որդւոյ Հերակլեայ. և քարտուղա-
րիւ Դ... որդւոյ Աթենէոսի » :

Արձանագրութեանս մէջ յիշատակուած պատերազմական զէպքերը կը լուսաբանեն Միհրդատայ Դ՛ ընդդէմ Սկիւթացւոց ազգին ըրած արշաւանաց պատմութիւնը, որ պիտի հասկնանք: Տարածութեան թերակղզւոյն ներքեակողմը, որոյ և ամբողջապէս տիրած է Միհրդատ: Սկիւթական աշխարհին հեռաւորութիւնն էր պատճառ՝ որով հին պատմագրաց ռճով գրութիւնը Միհրդատայ պատերազմաց մասին՝ մեզի մթին կ'երեւային:

Լատ Ստրաբոնի՝ ֆերսոնացիք՝ ի Սկիւթացւոց կործանման վտանգի մէջ լինելով, Մինհրդատայ Եւպատորի պաշտպանութեան դիմած են. որ և ստանձնած է անուն ընդհանուր զօրավարի ընդդէմ Բարբարոսաց. և այդ զօրավարութիւնը նախապատրաստութիւն մի եղած է նմա Հռովմայեցւոց դէմ տալու պատերազմաց: Մինհրդատ զօրք զրկելով ֆերսոնացւոց պաշտպանութեան, ինքն կը պատերազմի Սկիւտը Սկիւթացւոյն և նորա որդւոց հետ, որք Պալակ թագաւորին դրօշուց տակ, մարտ մղած են Եւպատորի դէմ. որոց յաղթելով Մինհրդատ, իւր իշխանութիւնը տարածած է նոյնպէս վուպիորի թագաւորութեան վրայ. զի նոցա թագաւորն Պէրիսադ ինքնակամ նմա կը յանձնէ իւր իշխանութիւնը (Ստրաբոն, Ի. 3) :

Նորագիւտ արձանագրութիւնն երեք
զրիմեան պատերազմունք կը յիշատա-
կէ, զորս վարած է Դիոփանդոս Միհէլը-
դատայ հրամանաւ, որոց առաջնոյն
մէջ կը յաղթէ Պալակի՝ Սկիւթացւոց
թագաւորին: Եւ այս առաջին պատե-
րազմը Քերասնացւոց պաշտպանութիւն
լնելու համար է, յորում Դիոփանդոս
սիրտելով Սկիւթական բռնութիւնը կը
տիրէ նոցա աշխարհին, զոր հասկընա-
լու է Ղրիմւս թերակղզւոյն ներքին մա-
սերը: Բայ արձանագրութեան՝ ոն-
պարտելի համարուած Սկիւթական

ազգն, առաջին անգամ պարտութիւն
կը խոստովանի Միհրդատայ Եւպա-
տորի Դիոփանդոս զօրավարին առաջ, որ
եկած է 'ի Ղրիմ՝ զգերաւնացիս պաշա-
պանելու։ Սոյն միջոցին Պէրիսաշ գո-
տորի թագաւորն յօժարակամ կ'ընդու-
նի իւր վրայ Միհրդատոս յիշխանութիւ-
նը. արձանագրութիւնս համաձայն է
Նորարանի հետ։

ՄԻՆԻՏԴԱՏՈՒԹՅԱՆ Է՛ րատ վկայութեան
ՄԷՋԻԵՐԻ և այլոց, մեր այժմեան թուա-
կանէն 131 տարի առաջ: Ղրիմեան տա-
ռալին պատերազմէն շատ առաջ եղած է
քան ՎՋՈՎԺԵԱԿԱՆՆԵՐԸ, զի նորապարծ
իրաց պատերազմի կը վկայեն լինել
պատմագիրքը, յայնժամ ՎՄԻՆԻՏԴԱՏՈՒ-
ԶԻ 83 Ն. Ք. թուականին սկսած են
ՀՈՎԺԵԱԿԱՆ պատերազմունքը: Պեղնի-
դէս՝ ՄԻՆԻՏԴԱՏԱՅ զեապանն՝ առ ՀՈՎ-
ՄԱՅԵՆՅԻ ՀԻԼԱՊԱՏՈՍԻ յԱՍԻԱ, նկարա-
գրելով իւր թագաւորին զօրութիւնը՝
կ'ուսէ:

«Նորա (այսինքն Միհրդատայ) տի-
րապետած աշխարհն՝ ընդ երկայնու-
թիւն ունի 26 հազար ասպարէզ, եւ
չատ ազգերն ուսմուծած են նորա իշխա-
նութեան ներքեւ, ինչպէս Կողքերը,
տաւրիացի Յոյիք, և այլ հիւսիսաբնակ
բարբարոսք (զրիմաբնակ Սկիւթացիք) .
և նորա բարեկամ և դաշնակից են
Սկիւթացիք և Տաւրիացիք, Վաստաբ-
ք և Թրակացիք, Սարմատացիք, և ապա
Դանապիս և իստիք գետոց և Ալալս ժո-
վու ափանց լուայ բնակող բարբարոսք՝ Զ-
և յիբաւի, Պիւնիդէսի զուցեցածին հա-
մաձայն՝ այդ ազգու թիւիք կը գտնուին
յետոյ Միհրդատայ բանակին մէջ:

Ղրիմեան երկրորդ մարտին պատճառաւ ըստ արձանագրութեանս, Սկիւթացոց ապստամբութիւնն է. որք լսելով՝ թէ Միհրդատ չարաչար յաղթուած է՝ ի Սկիւթի (Տեմիս), յարմարաւոր միջոց կը գտնեն զայն՝ Պոնտացոյն լուծը թօթափելու, և յայտնի գլուխ ամբառնալով՝ քան և վեց տարի առաջ ձեռքէ հանած բերդերը խալա և Նէսպօլ

դարձեալ ձեռք կը բերեն. կը հասնի ապստամբութեան լուրը Միհրդատայ. որ կը փութայ 'ի յաղթողէն հաշտութիւն խնդրելու, ոչ ըստ ոմանց, հեռաւոր հիւսիսաբնակ Սկիւթացոց աշխարհը խաղաղելու, այլ իրեն մերձաւոր Ղրիմը ձեռքէ չհանելու համար:

Հռովմայեցի Սիլլա զօրավարին հետ խաղաղութեամբ գալինք զնելով (845) նոյն աշնան կը դրկէ դարձեալ Ղրիմ. փանդոս զօրավարը 'ի Քերսոնիս, որ մէկ տարուան միջոց, ըստ վկայելոյ արձանագրութեանս, կը տիրէ ծովափ. նետյ բերդաքաղաքաց Կիրկինիտայ և Կալուկիմենի' և վերստին երկու Սկիւթական ամրոցները խալա և Նէապոլ' Միհրդատայ իշխանութեան ներքոյ կը նուաճէ:

Այսպէս կը լմնայ Սկիւթական կամ Ղրիմեան երկրորդ պատերազմն ընդ Սկիւթացիս, սրում կը վկայէ, և ինքն Ապպիանոս գրելով, թէ Միհրդատ' յետ դաշնագրութեան ընդ Սիլլայի, Պոնտոս կը վերադառնայ և կը պատերազմի ապստամբ Կորքաց և վոս. փորեանց դէմ. յետոցս համար կը պատարաստէ նաւատորմիլ և մեծ զօրք: Յայտնի կ'երևի որ Ապպիանոս այս պատերազմն երրորդին հետ չփոթ կերպով միայնարած է. որոց մասին որոյակի կը խօսի արձանագրութիւնս, որ և երկրորդէն վերջը շուտով եղած է, վոս. փորեանց ապստամբութեան պատճառաւ:

Արդ արձանագրութեանս խօսքերէն կ'երևի որ Դիոփանդոսի ձեռքէն փախըստական Սկիւթացիք վոսփորի սահմանները ապաւինած են և խորհուրդ 'ի մէջ առեալ խորհին զանձանց իւրեանց և Դիոփանդոսի քաջուելէն վերջը, 'ի Սկիւթացոց գրգռուելով' վոսփորեանք գլուխ կը վերցընեն Միհրդատայ դէմ, և իրենց Պէրիսադ թագաւորը, որ կամաւ Միհրդատայ լուծին տակ

խոնարհել էր՝ դահընկէց ընելով, իրենք զիրենք անկախ հրատարակած են:

Ապպիանոս կը գրէ՝ որ Միհրդատ նուաճել է զվոսփոր Հռովմէական երկրորդ պատերազմէն վերջը. ուրեմն Դիոփանդոս զվոսփորեանս նուաճելու համար նաւատորմիւ եկած է 'ի Քերսոնիս 80ին, և տիրելով Թէոդոսիոյ, որ մասն էր վոսփորեան թագաւորութեան, և միանգամայն նուաճելով զՊոնտիկապէս, որ մայրաքաղաք էր վոսփորեանց, բոլորովին Տուրիական լծելակղզին, հանդերձ Սկիւթական և վոսփորեան թագաւորութիւններով Պոնտոսիոյն իշխանութեան ենթադրած է, և մինչև գործը այս աստիճանին բերիլու համար, հարկաւոր եղած է Դիոփանդոսի զօրավարին Միհրդատայ դ. երեք անգամ արշաւել 'ի Քերսոնիսէ, դարնան, ամառը և աշնան 80ին, ինչպէս կը պատմէ արձանագրութիւնս. որ գրուած է 'ի շնորհակալութիւն Դիոփանդոսի' 79ին, յանուարի 12ին. Յետ նուաճելոյն վոս. փորի, կ'աւելցնէ Ապպիանոս՝ թէ Միհրդատ իւր որդին վՄախար թագաւորեցուց վոսփորի վրայ:

Մտարան կը գրէ՝ թէ Պէրիսադ բարբարոսաց դէմ՝ անկարող գտնուելով, Միհրդատայ յանձն ըրաւ իւր տէրութիւնը: Երկու պատմագրաց ևս վկայութիւնքս ստոյգ են. զի Ապպիանոս կը պատմէ Մախարի թագաւորելը 'ի վոսփոր, Պէրիսադայ՝ դաւադիրներէն դահընկէց լինելէն և Դիոփանդոսի զնոսա նուաճելէն վերջի դէպքը, մինչդեռ Ստրաբոն Սկիւթիոյ պատերազմներէն առաջ՝ Պէրիսադայ առ Միհրդատ դիմելուն դէպքը կը գրէ: Մըք ժամանակակից դիպաց համեմատութենէն հետեցնելով կը զրուցիմք՝ որ վոսփորի նոր թագաւորութեան կամ հարստութեան սկիզբն եղած է 79 տարի մեր թուականէն առաջ:

Հ. Քերովսե Վ. Բոստանբա